

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Heilige Terreur

Cliteur, P.B.; Dongen E. van

Citation

Cliteur, P. B. (2005). Heilige Terreur. *Njcm-Bulletin*, 5-16. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/20000>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/20000>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cliteur, P.B., "Heilige Terreur",
in: E. van Dongen, e.a., (red),
Terrorismebestrijding met mensenrechten,
Leiden: Stichting NJCM-Boekerij
2005, pp. 5-16.

Heilige Terreur

Paul Cliteur*

Enige tijd geleden schreef mijn collega Afshin Ellian dat Nederland door de Jihadistische moord op Theo van Gogh een 'gewoon land' was geworden. Dat lijkt een wat cynische constatering, maar het is wel waar. Op vele plaatsen in de wereld worden we tegenwoordig geconfronteerd met terroristisch geweld, geïnspireerd en gelegitimeerd door een beroep op godsdienst, met name de islam. We hebben in Nederland geen politiek-ideologisch terrorisme (zoals in Duitsland ten tijde van de RAF), geen politiek-geografisch terrorisme (zoals in Spanje met de ETA), maar wel politiek-religieus terrorisme.¹ Dat wat in andere delen van de wereld al langer bekend was vinden we nu ook in Nederland. We leven in de eeuw – om een recente boektitel te citeren over dit onderwerp – van de Heilige Terreur.² Voor veel mensen is dat moeilijk te begrijpen. En met 'begrijpen' bedoel ik dan dat zich bij veel mensen een – en om begrijpelijke redenen – grote emotionele weerstand voordoet om te erkennen dat wellicht die terreur iets te maken heeft met die heiligheid.

Hoe komt het dat wij zo moeilijk kunnen erkennen dat politiek-religieus terrorisme bestaat? Waarom hebben we zo lang onze ogen daarvoor gesloten? Ik denk omdat men in het westen eraan gewend is geraakt religie en heilige teksten te associëren met vredelievendheid en zachtmoedigheid. Wat dat betreft is de Bergrede een tekst die als het ware paradigmatisch is komen te staan voor religiositeit in het algemeen. Wie leest nu nog de verhalen over hele volkeren die vernietigd worden op bevel van de Heer in het Oude Testament?³ Wie neemt het verhaal van Abraham nog serieus die op goddelijk bevel, zowel in de koran als

---

* Prof.dr. P.B. Cliteur is hoogleraar Encyclopedie van de Rechtswetenschap aan de Universiteit Leiden. Deze bijdrage is een uitwerking van een lezing uitgesproken tijdens het NJCM-Lustrumcongres 'Terrorismebestrijding met mensenrechten' op 8 april 2005.

¹ Zie voor deze typologie: E.R. Muller & R.F.J. Spaaij & A.G.W. Ruitenberg (met medewerking van M. van Leeuwen, A.C. Molenaar & N. Folkers), *Trends in terrorisme*, Alphen aan den Rijn: Kluwer 2003, p. 9.

² D. Benjamin, & S. Simon, *The Age of Sacred Terror. Radical Islam's War Against America*, New York: Random House 2003 (2002). Zie ook: C. Selengut, *Sacred Fury. Understanding Religious Violence*, Walnut Creek, Lanham, New York, Toronto, Oxford: Rousaman & Little field Publishers, 2003.

³ Zie voor een uitvoerig overzicht van dit soort verhalen in bijbel en Koran: J. Nelson-Pallmeyer, *Is Religion Killing Us? Violence in the Bible and the Quran*, Harrisburg: Trinity Press International, 2003. Over geweld en religie in het algemeen: J.A. Haught, *Holy Hatred. Religious Conflicts of the '90s*, Amherst, New York: Prometheus Books, 1995; J.A. Haught, *Holy Horrors. An Illustrated History of Religious Murder and Madness*, Amherst, New York: Prometheus Books 1990.

ook in de bijbel, zijn zoon zou moeten offeren?⁴ Dat zijn allemaal passages die we als het ware hermeneutisch onschadelijk hebben gemaakt. We zeggen: 'Oh, ja het Oude Testament, maar dat neemt toch niemand meer serieus?' Of we zeggen: 'Ja, maar die Abraham kreeg toch van God op het moment suprême te horen dat hij zijn zoon niet de keel behoefte door te snijden?' En opgelucht halen wij adem.

Niettemin kan niet helemaal worden ontkend dat religie op zijn minst gezegd een Janus-kop heeft. Het is verantwoordelijk voor de meest nobele daden van mensen, maar ook voor de meest weezinwekkende. Moeder Theresa, maar ook de Inquisitie. Florence Nightingale, maar ook de kruistochten.⁵

Dat een heel land dat op weg is naar modernisering, zoals het geval was met Iran, plotseling in de greep kan komen van mannen met baarden die citeren uit oude heilige boeken is voor westerlingen (en Nederlanders in het bijzonder) zo moeilijk te begrijpen dat men geneigd is de invloed van die heilige boeken te ontkennen.⁶ 'Het zijn niet die heilige boeken', zegt men dan, 'het zijn de baarden, het zijn de mannen, het is het universeel menselijk machtsstreven'. Eigenlijk wil men alles wel aanwijzen als oorzaak voor het extremisme behalve datgene wat die mannen met die baarden zélf als de legitimatie voor de terreur aanwijzen: namelijk die heilige boeken.⁷

Hoe komt dat? Dat heeft waarschijnlijk verschillende oorzaken, maar misschien kan ik toch proberen een tipje van de sluier op te lichten. Allereerst: we kijken naar de politieke islam door de bril van het hedendaagse in vrijzinnigheid verdampte christendom. Dat wil zeggen: we zijn religie gaan ervaren als een hoogst persoonlijke voorkeur, als iets dat niet dwingt, niet knelt, maar slechts een spiritualistische keuze inhoudt. We bezien religie niet meer, zoals de Deense filosoof Kierkegaard deed, als een van buiten komende kracht die over ons komt

---

⁴ Zie daarover: P. Cliteur, 'Jefferson, Kierkegaard en Kuitert', in: M. Brinkman & H. Vijver, red., *Harry Kuitert: zijn God. Schrijvers, theologen en filosofen over de God van Kuitert*, Uitgeverij Ten Have 2004, pp. 52-65.

⁵ Het overgrote deel van de literatuur die in boekwinkels wordt aangeboden gaat over de mooie kanten van religie. Representatief voor die benadering zijn de veelgelezen boeken van Karen Armstrong. Die boeken worden in Nederlandse kranten ook altijd zeer positief besproken, hoewel ze zeer eenzijdig zijn. Zie over haar boek over de islam: A. Ellian, *Brieven van een Pers. Over Nederland en islamitisch kannibalisme*, Amsterdam: J.M. Meulenhoff 2005, pp. 183-188.

⁶ Zie hierover ook de inleiding in: L. Weinberg & A. Pedahzur, *Religious Fundamentalism and Political Extremism*, London, Portland: Frank Cass 2004, p. 4.

⁷ Zie voor een voorbeeld van deze wijdverbreide neiging: E. Dommering, 'Gebruik koran niet in emancipatiestrijd', *NRC Handelsblad* 31 maart 2005. Dommering is van mening dat het debat over de positie van de vrouw in islamitische landen niet wordt verhelderd door daarbij koranteksten te betrekken. Ter verklaring van dit standpunt voert hij aan: 'Een discussie over de betekenis en invloed van een oude overgeleverde tekst versmalt niet alleen het probleem maar ontleent ook het zicht op tal van andere sociaal-culturele factoren die achterblijvende emancipatie veroorzaken. In de christelijke cultuur doen we allang niet meer aan bijbel-tekst-analyse om scheve man-vrouwrelaties te verklaren'. Dit is een illustratieve passage. Twee punten vragen de aandacht. Eén: Dommering bekijkt de positie die religie in de islamitische wereld inneemt geheel door een christelijke bril. 'In de christelijke cultuur' is het schriftgezag niet meer normerend, dus denkt hij kennelijk dat hetzelfde zou moeten gelden voor de islamitische wereld. Maar het punt is nu juist dat hier een wereld verschil ligt. Het tweede punt is dat Dommering denkt dat wie aandacht besteedt aan schriftgezag geen oog zou kunnen hebben voor sociaal-economische factoren die mede gedrag bepalen. Ook dat hoeft niet het geval te zijn.

en verplichtingen aan ons stelt waaraan we geen weerstand kunnen bieden,⁸ maar als wat godsdienstsociologen noemen 'easy religion'. Het is een religie zonder hel, maar met alleen een hiernamaals. Een religie zonder moeten, maar met alleen een mogen.

We zijn ook door het postmodernisme heengegaan, met name de postmoderne interpretatiekunde.⁹ En we denken daarom dat als er staat: 'hak de handen en voeten eraf', daar wel een hermeneutische mouw aan te passen valt. Dan zeggen we: 'naar hedendaagse maatstaven betekent dit: geef iemand een taakstraf'.

1. Een pleidooi voor begrijpen, maar niet voor begrip

Wat is nu het nadeel van deze verlichte benadering? Omdat wij voortdurend ons eigen vrijzinnige wereldbeeld in de politieke islam projecteren staan we enorm op achterstand wanneer we willen begrijpen wat Mohammed B., Ismael A., Jason W., Samir A., Bilal L. – en er zijn helaas veel meer van die jongens dan we aanvankelijk dachten – nu precies bezielt. Wat we moeten doen, is die wereldbeschouwing die deze jongens bezielt proberen te begrijpen. En die wereldbeschouwing proberen te begrijpen betekent dat we veel boeken moeten lezen over juist die fundamentalistische, radicale of terroristische islam die hun oriëntatiepunt vormt. Voor een goed begrip van het islamitisch terrorisme is het van groot belang de boeken van Sayyid Qutb te lezen, omdat Qutb de inspiratiebron is voor de geestelijk leider van de Hofstadgroep, voor Mohammed B. en vele andere radicale moslims. Het is veel belangrijker te weten wat de *Takfir wal Hijra*, *Islamic Jihad* en de *Gamaa Islamiyya* inhouden dan wat de *sufies* hebben beweerd.¹⁰ Het is volledig irrelevant dat 'ook andere interpretaties' van de islam mogelijk zijn (wat ongetwijfeld waar is) of dat vele moslimgeleerden een vredelievende interpretatie hebben gegeven van de islam.

Het is ook volkomen irrelevant – zoals tot vervelens toe wordt opgemerkt – dat de islam in Indonesië een andere is dan die in Saoedi-Arabië of dat 'de' islam niet zou bestaan. Dat is trouwens ook niet wat de islam onderscheidt van andere stromingen. 'Het' christendom bestaat ook niet, evenmin als 'het' kapitalisme of 'de' Nederlander of 'de' conservatief. De werkelijkheid presenteert ons altijd een bontgekleurde verscheidenheid en het menselijk denken probeert om door middel van verantwoorde generalisaties daarin enige orde aan te brengen (dat heet 'wetenschap').

Het is zelfs niet van doorslaggevende betekenis wat precies de verhouding in aanhang is tussen de vredelievende en de agressieve islam. Ook al is

---

⁸ S. Kierkegaard, *Fear and Trembling*, Translated with an introduction by A. Hannay, Harmondsworth: Penguin Books 1985 (1843), pp. 78-101.

⁹ Zie: R.V. Young, *At War with the Word. Literary Theory and Liberal Education*, Wilmington, Delaware: ISI Books 1999 en E. Gellner, *Postmodernism, Reason, and Religion*, London and New York: Routledge 1992.

¹⁰ Zie daarover: J.L. Esposito, *Unholy War. Terror in the Name of Islam*, New York: Oxford University Press 2002, p. 86.

maar tien, vijf of twee procent van de moslims een aanhanger van de islam van Mohammed B. (wat overigens niet het geval is, maar dit terzijde)¹¹ dan hebben wij daarmee nog steeds een groot probleem in Nederland en moeten we proberen om die islam, de islam van Mohammed B., heel goed te begrijpen.

Wie met Geert Mak¹² of Jacques van Doorn erg bezorgd is dat 'de' islam imago-schade oploopt doordat ook de Hofstad dames en heren zich op het woord 'islam' beroepen mag zelfs nog voorstellen dat we de islam van de Hofstad-groep de 'islīm' noemen. Dat leidt tot de merkwaardige consequentie dat in Saoedi-Arabië, Nigeria, Soedan, Pakistan dan niet de 'islam' wordt aangehangen maar de 'islīm', maar hoe dat ook zij, dan is het leren begrijpen van de 'islīm' belangrijk als voorwaarde voor een effectieve bestrijding van het politiek-religieus terrorisme. We moeten Bernard Lewis,¹³ Daniel Pipes¹⁴ of Hans Jansen¹⁵ gaan lezen en eigenlijk ook Ibn Warraq.¹⁶ En voor de echte fijnproevers, zou ik zeggen, ook BatYeor.¹⁷ En pas als je dat laatste gedaan hebt, weet je ook waarom van alle burgemeesters in Nederland uitgerekend die ene burgemeester Cohen nu de zwaarst bewaakte is.

Maar wat veel mensen in Nederland doen, is boeken gaan lezen die hen geruststellen. Ze gaan Geert Mak of Karen Armstrong lezen en denken dan: 'Tja, misschien hebben we het radicaliseren van Mohammed B. wel aan onszelf te wijten.' Als Van Gogh niet had geprovoceerd met zijn columns en met zijn film, dan was Mohammed B. niet zo kwaad geworden. Als we Geert Wilders en Hirsi Ali niet hadden gehad dan zouden Jason W. en Ismael A. niet zijn geradicaliseerd.

2. De 'omgeving' van Mohammed B.

Wat ook van groot belang is voor een goed begrip van de aard van het hedendaags politiek-religieus terrorisme is een bestudering van de 'omgeving' van

¹¹ Zie: 'Mohammed B. is de held', *Amsterdams Stadsblad* 16 maart 2005; 'Al radicalisering op basisschool', *Trouw*, 18 maart 2005; 'Leerkrachten van de basisschool het Mozaïek in Amsterdam maken zich ernstige zorgen over de radicalisering van hun leerlingen, meldt het Amsterdams Stadsblad. Mohammed B. wordt als een held vereerd. Leerlingen uit groep 8 lopen met foto's van de moordenaar van Van Gogh in hun tas. Wanneer Ayaan Hirsi Ali op School-tv in beeld komt worden "schiefbewegingen" gemaakt. Tijdens een bezoek aan het Anne Frankhuis werden door leerlingen uitspraken gedaan als "net goed" en "ze hadden nog veel meer joden moeten doden". Volgens leerkracht Marlene van den Berg dateren de radicale uitingen al van voor de aanslagen van 11 september. Leerlingen uit groep 3 die nog amper kunnen schrijven zien de leerkrachten al fonetisch 'fuck you Nederland' op papiertjes schrijven. De gemeente heeft een onderzoek ingesteld om de ernst van de situatie te bepalen.'

¹² G. Mak, *Gedoemd tot kwetsbaarheid*, Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Atlas 2005.

¹³ B. Lewis, 'The Roots of Moslim Rage', *The Atlantic Monthly* september 1990, ook op <www.theatlantic.com>.

¹⁴ D. Pipes, *Militant Islam Reaches America*, New York, London: W.W. Norton & Company 2002; D. Pipes, 'How Dare You Defame Islam', *Commentary* November 1999.

¹⁵ H. Jansen, *God heeft gezegd. Terreur, tolerantie en de onvoltooide modernisering van de islam* Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Augustus 2003.

¹⁶ Warraq, Ibn, ed., *Leaving Islam. Apostates Speak Out*, New York, Amherst: Prometheus Books 2003

¹⁷ Bat Ye'or, *Islam and Dhimmitude. Where Civilizations Collide*, translated from the French by M. Kochan and D. Littman, Madison, Teaneck, Fairleigh Dickinson, Lancaster: University Press 2002.

Mohammed B. De door de AIVD geïdentificeerde groep radicale moslims die bekend staat als de Hofstadgroep opereert niet in een ideologisch vacuüm. Hoe groot precies de groep is die sympathiseert met aanslagen, liquidaties en andersoortig terrorisme is lastig vast te stellen. De AIVD spreekt van honderd tot tweehonderd mensen. Maar misschien is de groep ook wel groter.¹⁸ Hoe het ook zij, het is ook van belang, ja misschien wel juist van belang, de wereldbeschouwing te leren kennen van die grotere groep. Journalisten doen de laatste tijd heel nuttig onderzoek door te proberen deze grotere groep te interviewen.

Op grond van journalistiek onderzoek is duidelijk geworden hoe Mohammed B. zijn avond doorbracht op de avond vóór de bewuste moord op Van Gogh. Hij liep toen nog rustig een rondje rond de Sloterplas in Amsterdam-West.¹⁹ Hij deed dat in gezelschap van drie anderen. Dat was met zijn huisgenoot Achmed H., met zijn jeugdvriend Rachid B. en met diens buurjongen Mohammed El B. Eén van hen had oordopjes in en luisterde naar koranteksten. De andere twee, waaronder Mohammed B., waren in gesprek. Voorafgaand aan de wandeling hadden de mannen bij Mohammed B. thuis koranteksten gelezen.

Op de bewuste dag van de moord waren Mohammed B. en Achmed H. om half zes alweer op. Zij aten samen en deden het ochtendgebed. Achmed verklaarde tegenover de politie dat hij toen weer verder was gaan slapen. Om kwart over twaalf werd hij pas weer wakker.

Hij maakte tegenover de politie ook nog twee opmerkingen die ik hier iets nader wil analyseren. Hij zei ook: 'Ik denk dat het geloof blijkbaar zo diep zit bij Mohammed en dat Van Gogh hem blijkbaar zo veel pijn heeft gedaan dat dit is gebeurd'. En verder: 'Hier spreekt wraak uit. Ik denk dat Van Gogh veel mensen tegen de borst heeft gestuit'.

3. Een nadere analyse van de uitspraken van Achmed H.

Het is van belang iets langer stil te staan bij deze woorden. We zijn immers niet alleen geïnteresseerd in de wereldbeschouwing van Mohammed B., maar ook in de vraag in hoeverre die weerklink vindt bij anderen.

Deze enkele zinnen van de huisgenoot van Mohammed B. zijn veelzeggend. Het is natuurlijk moeilijk op basis van de enkele uitspraken die in de krant zijn geciteerd een beeld te vormen van het denken van de betreffende persoon. Niettemin lijkt met enige voorzichtigheid te kunnen worden vastgesteld dat in de woorden van Achmed een zeker begrip doorklinkt voor de daad van Mohammed. Weliswaar zegt hij niet direct dat het geoorloofd is wat Mohammed heeft gedaan, maar uit de gekozen bewoordingen waarmee hij de daad van zijn huisgenoot becommentarieerde komen enkele saillante punten naar voren.

---

¹⁸ Zie daarover: H. Jansen, 'Hoeveel', in: *Hoe nu verder? 42 visies op de toekomst van Nederland na de moord op Theo van Gogh*, Utrecht: Spectrum 2005, pp. 70-77.

¹⁹ J. Alberts & S. Derix, 'Wandelen rond Sloterplas op avond voor de moord', *NRC Handelsblad*, 25 januari 2005.

4. De concurrentie tussen de twee rechtsordes

Het eerste punt dat hier relevant is, is dat Achmed een 'diep geloof' opvoert als motief van de daad. Dat is belangrijk. De woorden 'diep geloof', zo mag men aannemen, worden door hem niet in depreciërende zin gehanteerd. Er lijkt een dilemma te worden geconstrueerd tussen enerzijds 'diep geloof' en anderzijds de Nederlandse rechtsorde die het vermoorden van mensen op grond van wat zij hebben gezegd nu eenmaal verbiedt. Achmed lijkt hier een tegenstelling te ervaren waarbij de beide polen enig gewicht in de schaal lijken te leggen.

Dat hier een tegenstelling wordt ervaren blijkt duidelijk wanneer men zich realiseert wat Achmed ook had kunnen zeggen, maar duidelijk niet deed. Hij had ook kunnen zeggen: 'Oppervlakkig geloof heeft Mohammed B. tot deze daad gebracht'. Of: 'een verkeerd begrepen geloof is de oorzaak van het feit dat Mohammed B. meende dat zijn daad op religieuze gronden gerechtvaardigd kon worden'.

Dat is dus niet het geval en dat geeft te denken. Het is een verontrustend gegeven (zij het voor onze problematiek relevant) dat deze Achmed en waarschijnlijk meer jongeren het gevoel hebben met twee 'rechtsordes' of twee 'morele ordes' te worden geconfronteerd waar men een keuze tussen zou kunnen maken. Enerzijds is daar de Nederlandse rechtsorde, zoals omschreven en afgebakend in het Wetboek van Strafrecht (verbod op moord en doodslag), de Nederlandse grondwet (vrijheid van meningsuiting) en het ethos dat deze juridische regelingen schraagt (tolerantie, schelden doet geen pijn, geweldmonopolie rust bij de staat). Anderzijds ondervindt deze Nederlandse rechtsorde concurrentie van een geheel andere rechtsorde. Dat is de rechtsorde van het religieuze recht, van de *sjaria*, van de koran, van de religieuze verplichtingen waaraan men zich als ware moslim niet naar believen kan onttrekken. De Nederlandse rechtsorde kan dan op veroordeling wegens het schenden van artikel 147 van het Wetboek van Strafrecht (godslastering) drie maanden celstraf voorschrijven, maar als de tweede rechtsorde daarvoor de doodstraf voorschrijft (en er zijn talloze soera's waarbij men hiervoor aansluiting kan zoeken) dan dient die tweede rechtsorde te prevaleren.

5. Het toebrengen van verbale pijn als gelijkwaardig aan het toebrengen van fysieke pijn

Er is nog een tweede onderdeel uit de geciteerde bewoordingen van Achmed die te denken geven. De vermoorde cineast en schrijver wordt hier ook als de 'actor' opgevoerd, zo niet als de agressor. Het was in eerste instantie Van Gogh die anderen – in de bewoordingen van Achmed – 'pijn' deed.

Door de confrontatie zo duidelijk in de sleutel te plaatsen van het toebrengen van 'pijn' ontstaat een hele andere situatie dan wanneer men de zaak beziet in het licht van een uitnodiging om een discussie te voeren over de morele kanten van een wereldgodsdienst. Als ik nu Van Gogh sprekend mag opvoeren, vertoevend in de atheïstenhemel, dan zou hij zich tot Achmed richten en zeggen:

‘Maak zelf een film. Schrijf een column. Ga het debat aan in plaats van naar je mes te grijpen’.

Maar dat deed Mohammed B. dus niet en Achmed lijkt daarvoor begrip te hebben door de twee vormen van pijn die men kan lijden op hetzelfde vlak te plaatsen. Geestelijke pijn en fysieke pijn. Wie een ander geestelijk pijn doet kan eigenlijk verwachten dat met het toebrengen van fysieke pijn zal worden geconfronteerd. De fysieke pijn ter compensatie van de geestelijke pijn. Maar zou men die twee niet scherp uit elkaar moeten houden?

6. John Stuart Mill over ‘harm’

Met name de 19e eeuwse Britse filosoof John Stuart Mill maakte van dit onderscheid het ankerpunt van zijn pleidooi voor de vrijheid van meningsuiting.²⁰ Die vrijheid van meningsuiting zou naar zijn idee als nagenoeg onbeperkt moeten worden opgevat, zij het dan dat één grens zou moeten worden gehanteerd. En die grens is dat de vrijheid van meningsuiting daar een begrenzing zou moeten vinden waar de gereede kans aanwezig is dat mensen fysiek pijn zouden lijden door het uiten van de mening. Het klassieke voorbeeld is hier het oproepen tot het plegen van een aanslag. Mill hanteert als voorbeeld ‘Dood alle korenhandelaren’. Een wellicht meer eigentijds voorbeeld zou zijn: ‘Dood Salman Rushdie en wie daarin slaagt krijgt een aanzienlijke beloning’. De islamitische Stichting die een prijs heeft gesteld op het hoofd van Rushdie zou zich dus volgens het criterium van Mill niet kunnen beroepen op de vrijheid van meningsuiting, omdat de kans dat Rushdie hierdoor ‘physical harm’ wordt aangedaan aanzienlijk is.²¹

Sommigen zullen misschien met genoegen constateren dat ook Mill, net als Achmed H., het ‘pijn-criterium’ lijkt te hanteren als een begrenzing voor de vrijheid van meningsuiting. Maar dan zouden we toch een essentieel punt over het hoofd zien. Mill erkent niet de geestelijke pijn waarvan Achmed spreekt als legitimatie voor een beperking van de vrijheid van meningsuiting, maar alleen de (kans op) fysieke pijn. Volgens Mill zou een erkenning van de geestelijke pijn betekenen dat nagenoeg het gehele wetenschappelijke proces zou worden stilgezet. Bijna elke vooruitgang van de menselijke geest – of het nu gaat om die in de wetenschap of andere delen van de menselijke cultuur – is wel gepaard gegaan met een soort van ‘geestelijke pijn’. Het was moeilijk afstand te nemen van het heliocentrisch wereldbeeld. Tot op de dag van vandaag wordt scherpe oppositie gevoerd tegen de evolutieleer. Allerlei opvattingen op het terrein van kunst, wetenschap, literatuur en andere delen van de cultuur roepen veel weerstand op van mensen die aangeven door deze opvattingen ‘pijn’ te lijden, in de zin van

---

²⁰ J.S. Mill, *On Liberty*, Harmondsworth: Penquin Books 1977 (1859).

²¹ Vaak is het niet de officiële regering die het geweld aanwendt tegen ketteren en ongelovigen, maar private personen en organisaties die in hun werk door de overheid onvoldoende worden gehinderd of vervolgd. Zie J. Brugman, *Het raadsel van de multiculturaliteit. Essays over Islam en integratie*, Amsterdam: Meulenhoff 1998, p. 27: ‘In moslimse landen is openlijke geloofsafval vrijwel onmogelijk, niet zozeer wegens strafrechtelijke sancties als wel door civiel-rechtelijke sancties (verlies van erfrechtsaanspraken en het recht op voogdij) en de sociale gevolgen in het algemeen’.

estelijke pijn. Het zou dan ook dramatische gevolgen hebben voor de verdere ontwikkeling van de cultuur wanneer die geestelijke pijn erkenning vindt om de vrijheid van meningsuiting te breidelen. En toch wordt dat wel bepleit. Het wordt zelfs bepleit tot in hoogste kringen van het Nederlands staatsapparaat.

7. De reactie op de moord op Van Gogh door de Nederlandse overheid

at brengt ons op een derde element uit het commentaar van Achmed H. op de moord op Van Gogh. H. maakt van de religiekritiek van Van Gogh ook een soort collectief probleem met de stelling dat Van Gogh 'veel mensen' tegen de borst heeft gestuit. Kennelijk niet alleen Mohammed B., zo is de suggestie. Deze constatering roept opnieuw allerlei vragen op. Zoals: is dit relevant? Maakt het iets uit of Van Gogh 'veel mensen' met zijn film en columns tegen de borst heeft gestuit?

Waar het om gaat is dat het geweld van woorden niet met fysiek geweld beantwoord mag worden. Zelfs mag daarvoor geen 'begrip' doorklinken. Maar helaas heeft het aan dat begrip niet ontbroken na de moord op Van Gogh. Dat begrip werd aan de dag gelegd door de hoogste organen van de Nederlandse staat. In de kerstboodschap van het staatshoofd van december 2004 staat de volgende zin: 'Extremisme, in woord en daad, splijt de gemeenschap'. Het zijn cryptische woorden die wellicht voor verschillende uitleg vatbaar zijn, maar daarin lijkt toch ook een suggestie te liggen dat extremisme van woorden (de scherpe columnist) op hetzelfde vlak wordt geplaatst als de moordenaar die een ander de keel doorsnijdt vanwege zijn visie op de profeet.²² Allebei extremisme dat de gemeenschap splijt. Maar wordt hier niet een essentieel verschil over het hoofd gezien? Welk signaal zendt dat uit naar Achmed H. en zijn vrienden? Kunnen die hier geen bevestiging van hun eigen gelijk in vinden?

Waarom niet veel beter geweest wanneer het staatshoofd had gezegd dat Nederland vrijheid van meningsuiting kent? En dat de vrijheid van godsdienst niet inhoudt de vrijheid om van godsdienstkritiek gevrijwaard te blijven? En dat de morele status van God of heilige figuren als de profeet of de zoon van God in een open samenleving vrij bediscussieerbaar zijn? Was het niet beter geweest te zeggen dat godsdiensten in beginsel geen andere status hebben dan wetenschappelijke theorieën, politieke ideologieën en ideeënstelsels in het algemeen: dus onderworpen aan een niets ontziende kritiek, het enige dat vooruitgang in de wereld heeft mogelijk gemaakt? Wanneer een liberaal kritiek op het liberalisme zou afwimpelen met de woorden dat men 'respect dient te hebben voor de liberale wereldbeschouwing' zou men denken dat zo iemand gek is geworden. Maar als een aanhanger van een nieuwe godsdienst of zijn autochtone apologet 'respect' eist voor een oud geloof wordt dat heel gewoon gevonden. Gewoon? Nee, heel nobel zelfs. De apologet groeit in zijn rol van beschermer van het geloof.

²² In deze zin ook: C. Rutenfrans, 'Kruiperij baat niet tegen moslimterreur', in: *Hoe nu verder? 42 visies op de toekomst van Nederland na de moord op Theo van Gogh*, Spectrum: Utrecht 2005, pp. 56-62.

Helaas vinden we het 'pijn-vocabulaire' en alle suggesties die daarmee gepaard gaan ook bij de premier. Tijdens het CDA-congres op 13 november 2004 pleitte premier Balkenende voor meer terughoudendheid bij 'spraakmakende critici die onze opiniebladen bevolken'. Vrijheid van meningsuiting zou alleen kunnen bestaan bij een 'zekere gebondenheid' meende premier. 'Laten we ons realiseren dat onze woorden ook wonden kunnen slaan'.²³

De trend werd eigenlijk al één dag na de moord op Theo van Gogh gezet door de dichter Remco Campert. Op 3 november 2004 schreef deze in *De Volkskrant*: 'De ene na de andere politicus stond pal voor de vrijheid van meningsuiting, maar dat is toch iets anders dan de vrijheid om mensen tot in hun ziel pijn te doen'.

Ook hier weer pijn-vocabulaire met daarbij de onvermijdelijke suggestie van begrip voor de terroristische liquidatie. En daaraan zijn vele voorbeelden toe te voegen.

Minister Brinkhorst zei in een interview over de film *Submission*: 'Toen ik die film zag, dacht ik: oei, loopt dit wel goed af? Je weet wat er gebeurt als je in een munitiemagazijn een sigaret opsteekt. Zo'n film mag, maar ik vond het niet verstandig. Ik vind het heel begrijpelijk dat daar onder de moslims opwinding over is ontstaan. Neem me niet kwalijk! Wie is hier nou naïef.'²⁴ In een nadere toelichting gaf Brinkhorst aan dat de film 'niets te maken heeft met de vrijheid van meningsuiting' en hij vergelijkt de film met het de hele dag 'rothoer' roepen voor het huis van de buurvrouw. 'De situatie is kwetsbaar met zoveel tegenstellingen. Als je dan voortdurend herhaalt dat je gelijk hebt en gelijk wilt krijgen, draag je bij tot een klimaat waarin oplossingen niet meer mogelijk zijn'. Enkele dagen later slikte Brinkhorst zijn kritiek weer in, maar het kwaad was toen reeds geschied²⁵ en ook nadat Brinkhorst zijn eigen woorden had teruggetrokken werden ze nog veelvuldig door anderen in lovende zin aangehaald.

Het is echter zeer kwalijk dat leden van de regering zich in deze begripsvolle termen over politiek-religieus terrorisme hebben uitgelaten. Voor Brinkhorst ligt de 'schuld' kennelijk (zeker ten dele) bij degene die een sigaret opsteekt. Maar waar werd die sigaret opgestoken? Was dat niet op de openbare straat? En daar stond toch geen verbodsbord 'Roken niet toegestaan'? Hoe kan het dat die openbare straat dan ineens veranderd is in een munitieopslagplaats omdat sommigen menen dat hun wettelijk niet beschermde religieuze gevoelens nu maar door privaat geweld beschermd moeten worden? Het lijkt mij nietodeloos teatraal of misleidend te stellen dat de overheid daarmee een deel van zijn zwaarmacht gewoon weggeeft.

Ook in kringen van mensen die de mensenrechten een warm hart toedragen blijkt niet zelden begrip te leven voor de oproepen tot zelfcensuur en

---

²³ Aangehaald in: 'Kabinet verdeeld over godslastering', *NRC Handelsblad* 15 november 2004; R. van Moerland, 'Conflict over incasseringsvermogen', *NRC Handelsblad* 15 november 2004. Zou de uitspraak van de premier zelf van enige tijd geleden dat islamitische scholen gevangenis van achterstand zijn ook niet een wond hebben kunnen slaan, vraagt men zich af?

²⁴ M. Kleijwegt & M. Weezel, 'Laurens Jan Brinkhorst zegt Nederland de wacht aan', *Vrij Nederland* 18 december 2004.

²⁵ 'Brinkhorst slikt kritiek in', *NRC Handelsblad* 15 december 2004.

het breidelen van scherpe kritiek op religie. Wat zij zich daarbij zelden realiseren is dat zij de ware grondslagen perverteren die de kern zijn van de mensenrechtenidee. Er is een mensenrecht om een godsdienst aan te hangen. Het is ook een mensenrecht een godsdienst te mogen verdedigen. Er is ook een mensenrecht om een godsdienst te bekritisieren. Maar er is geen mensenrecht om de eigen wereldbeschouwing gevrijwaard te krijgen van kritiek. Tegen kritiek op wat je aan intellectuele bedenkzels de wereld in stuurt, zou ook niemand beschermd moeten worden. Niet door God, niet door de staat en ook niet door Mohammed B.

Het is raadselachtig waarom juist in Nederland deze merkwaardige manier van denken zo aanslaat. Misschien heeft het iets te maken met een cultuur van minderhedenbescherming. De logica is dan als volgt. Men gaat eerst op zoek naar een minderheid die als zielig wordt gekwalificeerd. Vervolgens wordt de wereldbeschouwing waardoor die groep zich laat inspireren tot een soort beschermd cultuurgoed verklaard.

Het juridisch beschermen van dat cultuurgoed is overigens nog niet zo eenvoudig. Processen wegens godslastering lopen doorgaans spaak. Maar het maatschappelijke ethos, zo blijkt, kan wel ten gunste van het niet onderzoeken en niet becommentariëren van een wereldbeschouwing worden beïnvloed, zoals de grote hoeveelheid politiek correcte commentaren uitwijzen. En juist doordat allerlei zaken niet onderzocht en becommentarieerd kunnen worden woekeren oude patronen van discriminatie en onderdrukking voort maar dan onder de bescherming van een godsdienstige paraplu die zelf niet bekritiseerd mag worden.

Hoe kan men onder deze omstandigheden de strijd tegen het politiek-religieus terrorisme winnen?²⁶ Het draagvlak daarvoor blijkt immers niet alleen aanzienlijk in de directe omgeving van de Hofstadgroep, maar ook in de hoogste kringen van de Nederlandse overheid zijn geluiden te onderkennen die niet anders te duiden zijn dan als een begripvolle houding tegenover terroristisch geweld.

8. De strijd over de Verlichting opnieuw gevoerd: '(be) savagely rude to what the persons thinks'

Salman Rushdie vroeg zich aan het begin van 2005 af: 'Do we have to fight the battle for Enlightenment all over again?'²⁷ Hij kritiseert de 'incitement to religious hatred law' die de Britse regering wilde invoeren en waarbij het een strafbaar feit wordt om naast het aanzetten tot haat op grond van iemands ras het aanzetten tot haat vanwege iemands godsdienst in te voeren. Nu kan je zeggen: 'So what, aanzetten tot haat is toch altijd een ernstig vergrijp, ook op basis van iemands godsdienst?' En dat is juist. Maar dan zou men gewoon het aanzetten tot haat tot strafbaar feit moeten verklaren, ook het aanzetten tot haat op grond van de politieke overtuiging die iemand heeft. En dan zou Jozias van Aartsen ook naar

---

²⁶ Zie voor een boeiende beschrijving van de vele mechanismen die terrorisme in de kaart spelen: A. Dershowitz, *Why Terrorism Works. Understanding the Threat, responding to the Challenge*, New Haven and London: Yale University Press 2002.

²⁷ S. Rushdie, 'Do we have to fight the battle for the Enlightenment over again?', *The Independent* 22 January 2005.

het meldpunt discriminatie kunnen toegaan met het boekje van Geert Mak als inzet.

Wat men in de Britse wetgeving kan onderkennen is dat reactionaire krachten proberen voor godsdienst een geprivilegieerde positie te verkrijgen. En dat betekent dat juist die dimensie van het leven waarachter de meest fnuikende opvattingen en attitudes schuilgaan zich kunnen immuniseren tegen kritiek. Het is dan ook een goede richtlijn om voor ogen te houden wat Rushdie vertelt wat hij in Cambridge geleerd heeft: 'you never personalise, but you have absolutely no respect for people's opinions. You are never rude to the person, you can be savagely rude about what the person thinks'. Hij gaat verder met: 'people must be protected from discrimination by virtue of their race, but you cannot ring-fence their ideas'.

De historicus Timothy Garton Ash is dezelfde opvatting toegedaan. 'The effect of this law, if passed', schrijft hij, 'could be to deter writers, actors or film-makers from risking offensive portrayals of Islam and other religions'.²⁸ Garton Ash wijst erop dat een ongewenst effect van de wet zou kunnen zijn dat mensen 'riotous protests' gaan organiseren, want dan kan je later tijdens een rechtszaak erop wijzen dat de groep aanstoot heeft genomen aan de film, het toneelstuk of de uitspraak die is gedaan in een interview of wat dan ook. Van het bestaan van dit soort wetten gaat als het ware een uitnodigende werking uit. Door het introduceren van wetgeving die religieus gekwetste gevoelens beschermt, creëert men als het ware gekwetste gevoelens.

Engeland is in zekere zin een gezegend land omdat het nog prominente voorvechters kent voor de oude waarden van de Verlichting en moderniteit. Een ander artikel van Garton Ash heeft als titel 'In praise of blasphemy'.²⁹ Ik vrees dat alleen al die titel een heel leger van politiek correcte voorstanders van censuur zou mobiliseren, van Jacques van Doorn tot Frits Abrahams. Overigens is Garton Ash zich ervan bewust dat men een pleidooi zou kunnen houden voor ongelijke behandeling tussen de godsdiensten. Dat wil zeggen: het christendom vogelvrij verklaren, de islam beschermd cultuurgoed. Te oordelen naar de scherpe kritiek die de joods-christelijk god te verduren heeft gekregen en nog steeds krijgt, in vergelijking met de poezelige benadering van Allah lijkt dat de staande praktijk te zijn in Nederland. Maar is dat wel verstandig? De joods-christelijke God heeft misschien tolerantie ook moeten leren.³⁰ En daardoor is hij aan kritiek gewend geraakt. Moeten we de islamitische God niet aan hetzelfde beschavingsproces onderwerpen? Garton Ash zegt: 'You might argue that the established, majority religion should take a bit more stick than minority religions, generally brought to this country by more recent migrants. But that is not the classic liberal position and I don't think it's the right one'.³¹ Ik denk dat dit juist is en ga dan ook mee

---

²⁸ T. Garton Ash, 'Stop this folly now', *The Guardian* February 17th, 2005.

²⁹ T. Garton Ash, 'In praise of blasphemy', *The Guardian* February 13th, 2005.

³⁰ Zie daarover: J. Miles, *God. A Biography*, New York: Alfred A. Knopf 1995.

³¹ Garton Ash, *Ibid.*

met David Pannick die schrijft dat de voorgestelde Britse wet uitgaat van de 'false premise that race and religion should be treated in the same way'.³²

Tot zover de situatie in Groot-Britannië. Ik presenteer deze elementen uit de Britse discussie om duidelijk te maken dat ook op andere plaatsen in Europa een discussie gaande is over vrijheid van meningsuiting, de positie van de islam en de multiculturele samenleving. Ik hoop dat nog steeds de relatie duidelijk is tot ons onderwerp. Die relatie is dat voor een adequate bestrijding van het politiek-religieus terrorisme het van belang is dat we kennis kunnen opdoen van het te bestuderen verschijnsel: de politieke islam. En kennis kan nu eenmaal niet zonder het vrije onderzoek en het vrije woord. Wij zouden onszelf enorm op achterstand plaatsen wanneer we meegaan met de hedendaagse roep om censuur en zelfcensuur.

In een recente nota van het kabinet, Weerbaarheid tegen radicalisering van moslimjongeren, wordt een onderscheid gepresenteerd tussen twee soorten weerbaarheid die zouden moeten worden bevorderd om radicalisering tegen te gaan.³³ De ene vorm van weerbaarheid is die van de groepen in de samenleving die gevoelig zijn voor radicaliseringsinvloeden. Maar er is nog een tweede vorm van weerbaarheid. In de nota staat ook dat de ontvangende samenleving een bijdrage kan leveren aan de weerbaarheid van de rechtsorde door deze te verdedigen tegen radicale aanvallen daarop. Het politiek-religieus terrorisme is zo'n aanslag. En als de samenleving, dat wil zeggen niet alleen de overheid maar ook de *freischwebende Intelligenz*, daaraan een bijdrage wil leveren dan vooronderstelt dit dat men wat de AIVD aanduidt als de 'radicale islam' vrij kan kritiseren.³⁴

In het licht van wat de AIVD als de tweede vorm van weerbaarheid beschouwt (de weerbaarheid van de samenleving) zou ook de weerbaarheid van de Nederlandse overheid zelf moeten worden betrokken. Het staatshoofd, de premier, de ministers en anderen zouden pal moeten gaan staan voor het goed recht van religiekritiek. Zij moeten de politieke islam leren begrijpen, maar daarvoor geen begrip kweken.

---

³² D. Pannick, 'A curb on free speech that should offend us all, whatever our religion', *The Times* January 11th, 2005.

³³ Nota weerbaarheid tegen radicalisering van moslimjongeren, Minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie, 25 maart 2005.

³⁴ *Van Dava tot Jihad*. De diverse dreigingen van de radicale islam tegen de democratische rechtsorde, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2004.